

V BÖLMƏ. MÜHASİBAT UÇOTU, AUDİT VƏ MALİYYƏ BAZARLARININ TƏHLİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

UOT 657

Vüqar Muxtar oğlu MEHDİYEV
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin
“Mühasibat uçotu və audit” kafedrasının dosenti,
iqtisad elmləri namizədi
E-mail: vugarmehdiyev@yandex.ru

KOMMERSİYA MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ KAPİTALIN RƏQƏMSAL MÜHASİBAT UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – rəqəmsal mühasibat uçotunun proqram təminatının müasir vəziyyətini xarakterizə edərək, onun yaxşılaşdırılması istiqamətində “Microsoft Excel” proqramının informasiya işləmələri imkanlarından istifadə etməklə, müəllif tərəfindən yaradılmış “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulunda kommersion tipli müəssisələrdə kapitalın uçotu məsələlərinin araşdırılmasından və bu xüsusda mühasibat uçotunun müvafiq bölməsinin təkmilləşdirilməsi yollarının göstərilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası – kommersion tipli müəssisələrdə kapitalın formalaşdırılması və uçotuna dair mövcud olan normativ-hüquqi materialların müvafiq müddəalarına əsaslanmaqla, mühasibat uçotu elminin bu bölməsində mövcud olan vəziyyətin araşdırılmasından və bunun əsasında kapitalın rəqəmsal uçotu metodikasının hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – məqalədə haqqında şərh edilən “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulunun kommersion tipli müəssisələrdə tətbiq edilməsi imkanlarının mövcud olmasından ibarətdir ki, bunların da real iqtisadiyyatda həyata keçirilməsi bu tipli müəssisələrdə rəqəmsal mühasibat uçotunun müasir standartlara uyğun aparılmasına şərait yaradır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – kapitalın rəqəmsal uçotuna dair məqalədə göstərilən metodikanın bu kontekstdə ilk dəfə işlənməsi və yeni rəqəmsal mühasibat uçotu modulunun elmi ictimaiyyətə təqdim edilməsi ilə bağlıdır.

Tədqiqatın nəticələri – Kommersion tipli müəssisələrdə “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulunun tətbiq edilməsi ümumilikdə mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının rəqəmsallaşdırılması üçün real töhfə ola bilər. Mühasibat uçotu elminin müxtəlif bölmələrinə uyğun bu tipli modulların yaradılması və onların bir-birinə inteqrasiya edilməsi, müəssisədə rəqəmsal mühasibat uçotunun qurulmasında müvəffəqiyyətlə istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: *kommersion müəssisələri, rəqəmsal mühasibat uçotu, kapital, proqram təminatı.*

Giriş

Müasir dövrdə müəssisə və təşkilatlarda rəqəmsal mühasibat uçotunun geniş tətbiq edilməsi milli iqtisadiyyatın inkişafının mühüm tərkib hissəsi hesab edilir. Məlumdur ki, milli iqtisadiyyat özlüyündə çoxsaylı müəssisələr, təşkilatlar və digər mühasibat uçotu subyektlərinin məcmusundan ibarətdir. Bunların hər birində mühasibat uçotu proseslərinin rəqəmsal tətbiqlər vasitəsi ilə yerinə yetirilməsi, ümumilikdə ölkə miqyasında iqtisadiyyatın rəqəmsal inkişafına müsbət təsir göstərir. Milli iqtisadiyyatın tərkibində kommersion tipli müəssisələr xüsusi əhəmiyyətə malikdir, çünki belə müəssisələrin iqtisadi fəaliyyətinin əsas məqsədi məhsul istehsal etməklə, həmçinin də işlər

görmək və xidmətlər göstərməklə mənfəət əldə etməkdən ibarətdir ki, bu funksiyaların da yerinə yetirilməsində onların mövcud kapitalının dövrünü mühüm rol oynayır. Kommersiya müəssisələrində kapitalın dövrünü və dövriyyəsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə onun rəqəmsal mühasibat uçotunun təşkil edilməsi müsbət təsir göstərir. Müəssisə və təşkilatlarda elektron mühasibat uçotunun işlənməsi, rəqəmsal maliyyə mexanizmlərinin tətbiq edilməsi, onların milli iqtisadiyyatın müasir inkişafına müsbət təsir göstərməsi məsələləri bir sıra iqtisadçı alimlərin diqqətini cəlb etmişdir [10; 11; 12; 13; 14]. Lakin mühasibat uçotu elminin heç də bütün bölmələrinə aid informasiyaların rəqəmsal işlənməsi prosesləri kifayət qədər tədqiq edilməmişdir ki, onlardan biri də kapitalın uçotu bölməsidir.

Rəqəmsal mühasibat uçotunun proqram təminatı. Müasir dövrdə rəqəmsal mühasibat uçotunun formalaşdırılmasında bir çox proqram təminatlarından istifadə edilir. Müəssisə və təşkilatlar rəqəmsal mühasibat uçotunda istifadə etdikləri proqram təminatını öz istəkləri və imkanlarına uyğun müəyyən edirlər. Hal-hazırda ölkəmizdə böyük iqtisadiyyata malik olan iri həcmli müəssisələr, həmçinin də ictimai əhəmiyyətli qurum statusuna malik olan iri təşkilatlar xarici ölkələrin istehsalı olan proqram məhsullarına üstünlük verirlər. Rəqəmsal mühasibat uçotunda belə proqram məhsullarının istifadə olunmasının müsbət tərəfləri ilə yanaşı, bir sıra mənfə cəhətləri də vardır. Burada, hər şeydən əvvəl, xaricdə istehsal edilmiş proqram məhsullarında Azərbaycan dilinin hərtərəfli işlədilməsi imkanlarının məhdudluğunu qeyd etmək lazımdır. Belə proqramlarda bir çox hallarda interfeysdə görünən yazıların dilinin Azərbaycan dilinə çevrilmiş olmasına baxmayaraq, daxili yaddaş massivlərində olan yazıların böyük əksəriyyəti, həmçinin də bir sıra ilkin sənədlərdə və uçot registrlərində mövcud olan şablon yazılar xarici dillərdə verilir ki, bu da bir tərəfdən proqram məhsulunun personal tərəfindən istifadə edilməsini çətinləşdirir, digər tərəfdən də “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələbləri ilə ziddiyyət təşkil edir [3; 6, s.11]. Həmçinin də, mühasibat uçotunun aparılmasında belə xarici dilli proqram məhsullarından istifadə edilməsi müəssisədə auditin aparılmasına və zəruri auditor nəzarətinin səmərəli təşkilinə maneçilik törətməklə, onu ciddi şəkildə çətinləşdirir. Xarici ölkələrdə istehsal edilmiş proqram məhsullarından istifadə edilməsinin mənfə cəhətlərindən biri də onların qiymətlərinin çox baha olması, belə proqram təminatlarının əldə edilməsi, quraşdırılması və istismar edilməsinin baha başa gəlməsindən ibarətdir.

Qeyd edək ki, öz ölkəmizdə də rəqəmsal mühasibat uçotunun aparılması proseslərini yüksək səviyyədə yerinə yetirə bilən bir çox milli proqram məhsulları mövcuddur [12, s.111-117], lakin onlar iri həcmli müəssisə və təşkilatlarda az istifadə olunur ki, bu da belə proqram təminatı vasitələrinin satış bazarlarının genişləndirilərək, onların daha yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsinə maneçilik törədir. Ona görə də müasir dövrdə mühasibat uçotunda milli proqram məhsullarının istifadə edilməsi məsələlərinin daha çox təşviq edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir [13,s.13].

Kapitalın rəqəmsal mühasibat uçotuna dair ilkin informasiyalar. Müəssisə və təşkilatlarda elektron mühasibat uçotunun aparılmasında geniş yayılmış tətbiqlərdən biri də kütləvi istifadə proqramlarının imkanlarından yararlanmaqla, uçotun ayrı-ayrı sahələrinə aid olan modulların hazırlanması və tətbiq edilməsindən ibarətdir. Belə modullardan birinin yaradılması prosesi bu tədqiqat işində təqdim edilir. Bu modul kapitalın uçotunun elektron modelini əhatə etməklə, müxtəlif üsullarla və müxtəlif təyinatlı proqram təminatlarından istifadə etməklə yaradıla bilər. Burada kapitalın uçotunun elektron modelinin mühüm bir hissəsini əhatə edən nizamnamə kapitalının elektron uçotu modulundan bəhs edilir. Tədqiqat işinin müəllifi tərəfindən yaradılmış bu elektron mühasibat uçotu modulu “Kapitalın rəqəmsal uçotu modulu” adlanır. O, “Microsoft Excel” proqramının informasiya işləmələri imkanlarından, həmçinin, Excel düsturlarından istifadə etməklə işlənib hazırlanmışdır. Kapitalın uçotuna dair informasiyaların sözügedən modul vasitəsi ilə rəqəmsal işlənməsi proseslərində bu sahəyə aid olan hüquqi və normativ materialların tələbləri nəzərə alınmışdır [1; 2; 4; 5; 7].

İlk növbədə tədris və tədqiqat prosesləri üçün MMC tipli virtual kommersiya müəssisəsi olaraq, “Şahvəlli” MMC yaradılmış, bu müəssisənin nizamnamə kapitalının uçotu informasiyalarının iş-

lənəməsi mərhələlərinə uyğun olaraq, müvafiq sayda Excel vərəqələri açılmış və onların hər birinə bu mərhələlərə uyğun olan adlar verilmişdir.

Kommersiya müəssisələrində nizamnamə kapitalının rəqəmsal uçotu mərhələləri. Nəzərə alınmışdır ki, müəssisənin nizamnamə kapitalının rəqəmsal uçotu informasiyalarının işlənməsi mərhələlərinə bunlar aiddir: 1) nizamnamə kapitalının formalaşdırılmasına dair baş vermiş təsərrüfat əməliyyatlarının ilkin sənədlər əsasında əməliyyat jurnalına daxil edilməsi; 2) əməliyyat jurnalına daxil edilmiş təsərrüfat əməliyyatlarının memorial-orderdə iqtisadi məzmununa görə qruplaşdırılması yolu ilə icmal müxabirləşmələrin tərtib edilməsi; 3) memorial-orderdə yer almış icmal müxabirləşmələr üzrə ayrı-ayrı hesablara aid Baş Kitabın hesab vərəqələrinin işlənməsi; 4) hesablar üzrə dövriyyə və qalıq məbləğlərinin dövriyyə-qalıq cədvəlinə qeyd edilməsi və yekun məbləğlərin hesablanaraq, dövriyyə-qalıq cədvəlinin tərtib edilməsi; 5) dövriyyə-qalıq cədvəlinin məlumatları əsasında mühasibat balansının hazırlanması; 6) mühasibat balansının məlumatlarından istifadə etməklə, maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın hazırlanması; 7) Baş Kitabda yerləşdirilmiş hesab vərəqələrinin məlumatlarından istifadə etməklə, kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatın hazırlanması [14, s. 329-332].

Kapitalın rəqəmsal mühasibat uçotunun Excel modulu. Burada göstərilən uçot mərhələlərinə uyğun olaraq, hər bir mərhələ üçün bir Excel vərəqəsi açılmış və həmin vərəqələrin hər birində uçot proseslərinin müvafiq mərhələsinə uyğun olan şablon forma yaradılmışdır. Kapitalın uçotunun yuxarıda göstərilən mərhələlərinə, yerinə yetirilməli olan uçot informasiyalarının ardıcıl işlənməsi proseslərinin xarakterik xüsusiyyətlərinə və əsas mahiyyətinə uyğun olaraq, açılmış Excel vərəqələrinə bu adlar verilmişdir: “Əməliyyat jurnalı”, “Memorial order”, “Kapital ledcer-hesabları”, “Dövriyyə-qalıq cədvəli”, “Mühasibat balansı”, “Maliyyə vəziyyəti HH” (Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat), “Kapitalda dəyişik HH” (Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat). Burada adları göstərilən müvafiq Excel vərəqələrindəki elektron tablolarla virtual olaraq müəllif tərəfindən yaradılmış “Şahvəlli” MMC-nin 2022-ci ilin yanvar ayına aid olan uçot registrlərinin şablon formaları verilmişdir ki, bunlara da əməliyyat jurnalının, memorial orderin, Baş Kitabın quruluşuna uyğun olan hesab vərəqələrinin, sintetik hesablar üzrə dövriyyə-qalıq cədvəlinin və 1 fevral tarixinə mühasibat balansının mühasibat uçotu qaydalarına uyğunlaşdırılmış şablon formaları aiddir. Burada həmçinin, bir vərəqədə olan elektron tabloda “Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat”ın 3-cü “Kapital” bölməsinin, digərində isə “Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat”ın şablon formaları yaradılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, burada göstərilən hər iki maliyyə hesabatının şablon formalarını bütöv şəkildə də vermək olar, lakin bir tərəfdən qoyulmuş məsələnin yalnız nizamnamə kapitalına aid olması, digər tərəfdən də adları çəkilən maliyyə hesabatı formalarının iri həcmli olaraq, yazıda çox yer tutması nəzərə alınmış və modula onların yalnız nizamnamə kapitalının formalaşması informasiyalarının əks etdirildiyi hissələri daxil edilmişdir [8; 9].

“Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulunda həll ediləcək mühasibat uçotu məsələsinin şərti.

Məsələ: 10 yanvar 2022-ci il tarixində yaradılmış “Şahvəlli” MMC-nin nizamnaməsində onun nizamnamə kapitalının məbləğinin 500000 manat olduğu və MMC-nin bərabər paya malik olan 5 nəfər təsisçi tərəfindən yaradıldığı göstərilmişdir. 11 yanvar 2022-ci ildə 4 nəfər təsisçinin hər biri öz iştirak payını 100000 manat məbləğində pul vəsaiti formasında banka vermişdir. 5-ci təsisçi isə öz iştirak payını ödəmək üçün qiymətləndirmə təşkilatı tərəfindən 100000 manat məbləğində qiymət qoyulmuş mağaza binasını nizamnamə kapitalına qoyuluş olaraq, 14 yanvar 2022-ci ildə MMC-yə təhvil vermişdir. Obyektin qiymətləndirilməsi məsrəfləri 5-ci iştirakçının öz şəxsi vəsaitləri hesabına ödənməmiş və MMC-yə aid edilməmişdir. Bununla da “Şahvəlli” MMC-nin təsisçilər tərəfindən yaradılması prosesi 14 yanvar 2022-ci il tarixində başa çatmış və o, hüquqi şəxs olaraq, dövlət qeydiyyatına alınmışdır.

Məsələnin şərtində göstərilən təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat qaydasında qeyd alınması, işlənməsi və müvafiq maliyyə hesabatlarında əks etdirilməsi tələb olunur.

(Məsələ şərti rəqəmlər əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir).

Qoyulmuş mühasibat uçotu məsələsinin izahı: Burada sözügedən “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulu nizamnamə kapitalının yaradılması və inkişafına dair baş vermiş təsərrüfat əməliyyatlarının rəqəmsal mühasibat uçotunun aparılmasını və kapitalın bu növünün əks etdirildiyi maliyyə hesabatlarının uyğun fraqmentlərinin hazırlanmasını tam avtomatlaşdırılmış rejimdə təmin edir. Belə ki, məsələnin şərtində göstərilən proseslərdə baş vermiş təsərrüfat əməliyyatlarının hər birinə uyğun iqtisadi məzmun müəyyən edərək, onları əməliyyat jurnalına daxil edib, müvafiq məbləğ və müxabirləşmələrin hər birini özlərinə yuğun olan elektron xanaya yazmaq, istifadəçi mühasibin yerinə yetirməli olduğu iş başa çatır. Mühasibat uçotunun aparılması, lazımi uçot registrlərinin işlənməsi və uyğun maliyyə hesabatlarının tərtib edilməsi üzrə yerdə qalan bütün informasiya işləmə prosesləri modul tərəfindən avtomatik olaraq yerinə yetirilir.

Rəqəmsal mühasibat uçotu modullarının yaradılması proseslərində mühüm məsələlərdən biri uçot informasiyalarının işlənməsi mərhələlərinin ardıcılığına uyğun olan və zəruri informasiyaları özündə yerləşdirə bilən şablon formaların quraşdırılmasından ibarətdir [10]. Belə şablon formalar özlüyündə ayrı-ayrı uçot informasiyaları massivlərini ehtiva etməklə, mühasibat uçotunun uyğun registrlərinin xarici görünüşünə malik olan elektron tablolar qismində təzahür edir. Onların hər biri mühasibat uçotu informasiyalarının rəqəmsal qaydada işlənməsi proseslərinin mərhələlər üzrə yerinə yetirilməsinə xidmət göstərir. Şablon formaların yaradılması məsələləri mühasibat uçotunun müvafiq sahəsinin xarakterik xüsusiyyətlərinə uyğun tənzimlənir. Mühasibat uçotunun bir sıra sahələrinə aid olan rəqəmsal mühasibat uçotu modullarının yaradılması zamanı əsas ilkin sənəd formalarının da şablonlarının yaradılması mümkündür. Məsələn, bizim fikrimizcə, ticarət müəssisələrində mal əməliyyatlarının uçotu modulunda hesab-faktura, mal mədaxili qaiməsi, adi qaimə, maddi-məsul şəxslərin hesabatları (anbar hesabatı, logistik ekspedisiya hesabatı, mağaza hesabatı ayrı-ayrılıqda olmaqla) [14; s.83-87] və digər bu kimi şablon formalar yaradılmaqla, onlarda formalaşdırılmış elektron xanalara (yuvalara) daxil ediləcək informasiyalar əsasında əsas uçot registrlərinin növbəti işlənməsi prosesləri təmin edilə bilər. Pul vəsaitlərinin uçotu modulunda isə kassa mədaxil və məxaric orderlərinin, kassa hesabatının, bank sənədlərindən ödəniş tapşırığının, ödəniş tələbnaməsinin, nağd ödəniş üçün elan-qəbz-orderin və bank hesablarından çıxarışların [14; s.182-189] şablon formalarının yaradılması məqsədəuyğun hesab edilir. Burada verilmiş kapitalın uçotu modulunda isə ilkin sənəd nümunələrinə aid olan şablon formaların yaradılmasına ehtiyac yoxdur, çünki bu modul tədqiqat xarakteri daşıyır və ilkin sənədlərin daxil edilməsi onun kompakt şəkildə təqdim edilməsini, həmçinin də əlaqədar proseslərin şərh edilməsini ağırlaşdırır. Əslində isə praktik mühasibat uçotunda istifadə ediləcək rəqəmsal mühasibat uçotu modullarında lazımi ilkin sənədlərin də şablon formalarının yaradılması məqsədəuyğun hesab edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal mühasibat uçotu modullarında yerləşdirilən bütün şablon formalar həm xarici görünüş, həm də məzmun və mahiyyət etibarilə mühasibat uçotu elminin xarakterik xüsusiyyətlərinə və mövcud uçot qaydalarının məzmununa uyğun olmalıdır.

Mühasibat uçotu məsələsinin “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulunda həlli. Bizim təqdim etdiyimiz “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulunda yerləşdirilmiş ilk şablon əməliyyat jurnalının formasıdır. Məlumdur ki, müəssisənin əməliyyat jurnalında baş vermiş təsərrüfat əməliyyatlarının sıra nömrəsi, tarixi, məzmunu, məbləği və onlara aid tərtib edilmiş müxabirləşmə (debet və kredit hesabatlarının nömrələri) ayrı-ayrı sütunlarda əks etdirilməlidir. Burada hər bir təsərrüfat əməliyyatına aid ayrıca sətir ayrılmalı və cədvələ daxil olan təsərrüfat əməliyyatının məbləğlərinin yekunu sonuncu sətirdə əks olunmalıdır. Göstərilən tələblərə cavab verən əməliyyat jurnalının şablon forması aşağıdakı şəkildə verildiyi kimi quraşdırılmışdır (Bax: Şəkil 1):

Şəkil 1-də görüldüyü kimi, burada verilmiş əməliyyat jurnalının şablon forması “Şahvəlli” MMC-nin nizamnamə kapitalına aid 2022-ci ilin yanvar ayında baş vermiş təsərrüfat əməliyyatlarının sözügedən modula daxil edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Əməliyyat jurnalının yerləşdirildiyi elektron cədvəl (tablo) 6 sütun və 10 sətirdən ibarətdir. Elektron tablo formasında quraşdırılmış bu əməliyyat jurnalı şablonu cəmi 61 elektron yuvadan ibarətdir ki, onlardan da 60 ədədi sərbəst, 1 ədədi isə asılı yuvadır. Qeyd edək ki, mühasibat uçotu məsələlərinin həll edilməsi üçün

hazırlanmış elektron tablolar sərbəst və asılı elektron yuvalardan (xanalardan) ibarət olur. Sərbəst xanalarda klaviaturadan daxil edilmiş informasiyalar yerləşdirilir, asılı xanalarda isə informasiyalar müəllif tərəfindən qoyulmuş düsturlar əsasında avtomat rejimdə hesablanmaqla əks olunur. Burada quraşdırılmış əməliyyat jurnalı şablonunda yalnız 1 ədəd asılı xana vardır ki, o da elektron tablonun D15 koordinatında yerləşən yekun məbləğinin əks etdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş xanadır. Bu xanada müəllif tərəfindən “=CYMM(D7:D14)” düsturu təyin edilmişdir ki, bu da əməliyyat jurnalının 4-cü sütununda klaviaturadan daxil ediləcək məbləğlərin cəmlənərək, müvafiq düsturun qoyulduğu xanada əks etdirilməsini təmin etmək məqsədini daşıyır.

“Şahvəlli” MMC-də 2022-ci ilin yanvar ayında nizamnamə kapitalına aid baş vermiş biznes-təsərrüfat əməliyyatları üzrə əməliyyat jurnalı					
Sıra №	Tarix	Əməliyyatın məzmunu	Məbləği, manatla	Müxabirləşmə	
1	2	3	4	D-t	K-t
1					
2					
3					
4					
5					
6					
7					
8					
9					
10					
11					
12					
13					
14					
15		YEKUNU:	0		

Şəkil 1. “Şahvəlli” MMC-nin nizamnamə kapitalına aid 2022-ci ilin yanvar ayında baş vermiş təsərrüfat əməliyyatlarının daxil edilməsi üçün quraşdırılmış şablon forma

Müəllif tərəfindən yaradılmış “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulundan çəkilmişdir.

Burada göstərilən şablon formada lazımi informasiyaların daxil edilməsindən sonra hazırlanmış əməliyyat jurnalının formalaşdırılması prosesləri aşağıda şərh ediləcəkdir.

“Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulunda yerləşdirilmiş ikinci şablon forma memorial orderin şablon formasıdır. Məlumdur ki, memorial orderdə müəssisədə baş vermiş təsərrüfat əməliyyatları üzrə tərtib edilmiş icmal müxabirləşmələr əks olunur. Belə icmal müxabirləşmələrin tərtib edilməsi üçün bütün təsərrüfat əməliyyatları bir-bir nəzərdən keçirilərək, eynitipli fərdi müxabirləşməyə malik olan eyniməzminlu təsərrüfat əməliyyatlarının məbləğləri toplanmalı və alınmış cəmi məbləğ bir icmal müxabirləşmədə əks etdirilməlidir. Memorial orderin yekun sətirində oraya daxil edilmiş icmal müxabirləşmə məbləğlərinin yekunu əks etdirilməlidir. Burada göstərilən tələblərə cavab verən memorial orderin şablon forması aşağıdakı şəkildə əks olunduğu kimi quraşdırılmışdır (Bax: Şəkil 2):

Şəkil 2-də görüldüyü kimi, burada verilmiş memorial orderin şablon forması “Şahvəlli” MMC-nin nizamnamə kapitalına aid 2022-ci ilin yanvar ayında baş vermiş təsərrüfat əməliyyatları üzrə icmal müxabirləşmələrin avtomat rejimdə tərtib olunaraq, sözügedən modula daxil edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Memorial orderin şablon forması başlıq və cədvəl hissələrindən ibarət olub, başlıq hissəsi müəssisənin adının, memorial orderin nömrəsi, adı və aid olduğu ayın, cədvəl hissəsi isə həmin ay ərzində baş vermiş təsərrüfat əməliyyatları üzrə icmal müxabirləşmə informasiyalarının yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Şablon formanın cədvəl hissəsi 5 sütun və 8 sətirdən

ibarət olub, özündə 41 ədəd elektron xananı birləşdirir. Burada 3-cü sütunda yerləşən 6 ədəd elektron xana asılı, digər 35 elektron xana isə sərbəst xanalardır. Burada yaradılmış memorial orderin şablon formasında sıra nömrəsi, təsərrüfat əməliyyatının məzmunu və məbləği, həmçinin, onlara aid müxabirləşən debet və kredit hesablarının nömrələri, ayrı-ayrı sütunlarda əks olunur. İnformasiyalar sərbəst xanalarda icraçı mühasib tərəfindən klaviatura vasitəsi ilə daxil edilir, asılı xanalarda isə modul müəllifi tərəfindən qoyulmuş düsturlar əsasında avtomat rejimdə formalaşır.

	A	B	C	D	E	F
1	“Şahvəlli” MMC üzrə					
2	Memorial order №			Nizamnamə kapitalı		
3	Yanvar 2022-ci il					
4	Sıra №	Əməliyyatın məzmunu	Məbləği	Müxabirləşmə		
5				D-t	K-t	
6	1	2	3	4	5	
7						
8						
9						
10						
11						
12	YEKUNU:			0		

Şəkil 2. “Şahvəlli” MMC-nin nizamnamə kapitalına aid 2022-ci ilin yanvar ayında baş vermiş təsərrüfat əməliyyatları üzrə icmal müxabirləşmələrin daxil edilməsi üçün quraşdırılmış şablon forma

Müəllif tərəfindən yaradılmış “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulundan çəkilmişdir.

“Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulunda yerləşdirilmiş üçüncü şablon forma müəssisənin Baş Kitabında olan hesab vərəqələrinin şablon formalarıdır. Modulda yerləşdirilmiş memorial orderdə (və ya əməliyyat jurnalında) yer almış müxabirləşmələrdə iştirak edən mühasibat hesablarının sayı qədər hesab vərəqələri üçün şablon formalar yaradılmalıdır, Buraya eyni zamanda cari ayın əvvəli tarixinə qalıqları olan, lakin ay ərzində heç bir əməliyyat baş verməyən, ilk qalıqları dəyişilmədən son qalıqlara köçürülən hesablar üzrə də şablon formaları əlavə etmək lazımdır. Məlumdur ki, müəssisənin Baş Kitabına daxil edilən hesab vərəqələrinin başlıq hissəsində müvafiq mühasibat hesabının nömrəsi və adı əks olunmaqla, vərəqənin yerdə qalan hissəsi “T” hərfi formasında düzəldilir və onun sol yarısı “debet”, sağ yarısı isə “kredit” adlandırılır. Buradakı hesab vərəqələri də bu tələblərə uyğun hazırlanmışdır. Bundan əvvəldə haqqında bəhs edilən memorial orderin məzmununa uyğun olaraq, modulda 4 ədəd hesab vərəqəsi üçün şablon forma hazırlanmışdır. Bu mühasibat hesabları aşağıdakılardır:

- 301№-li “Nizamnamə (nominal) kapitalı” hesabı;
- 302№-li “Nizamnamə (nominal) kapitalının ödənilməmiş hissəsi” hesabı;
- 111№-li “Torpaq, tikili və avadanlıqların dəyəri” hesabı;
- 223№-li “Bank hesablaşma hesabları” hesabı [7, 212s.; 14, s.329-332].

Həmin hesablardan ikisi: 301№-li “Nizamnamə (nominal) kapitalı” hesabı və 223№-li “Bank hesablaşma hesabları” hesabı üçün hazırlanmış şablon formalar aşağıdakı şəkildə əks olunmuşdur (Bax: Şəkil 3):

Şəkil 3-də görüldüyü kimi, burada verilmiş hesab vərəqələrinin şablon formalarının hər biri “debet” və “kredit” tərəflərindən ibarət olan elektron cədvəldə yerləşdirilmişdir. 301№-li “Nizamnamə (nominal) kapitalı” hesabı və 223№-li “Bank hesablaşma hesabları” hesabı üçün hazırlanmış şablon formalar “Şahvəlli” MMC-də 2022-ci ilin yanvar ayında bu hesablarda baş vermiş təsərrüfat əməliyyatları üzrə icmal müxabirləşmələrin məbləğlərinin, müvafiq debet və kredit dövryyələrinin, həmçinin, ilk və son qalıqların avtomat rejimdə tərtib olunaraq, modulda əks etdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Həm debet, həm də kredit tərəflərinin hər birində müxabirləşən hesabların

“Şahvəlli” MMC-nin 2022-ci ilin yanvar ayına aid hesab vərəqələri
(Baş Kitabdan çıxarış)

301.Nö-li “Nizamnamə (nominal) kapitalı” hesabı			
Debet		Kredit	
Müxəbirləşən hesabın №-si	Məbləğ, manatla	Müxəbirləşən hesabın №-si	Məbləğ, manatla
		01.01.2022 qalıq	0
		0	0
Dövrüyyə	0	Dövrüyyə	0
		01.02.2022 qalıq	-

Kapitalın uçotu modul-1: Baş Kitab-hesab vərəqəsi

223.Nö-li “Bank hesablaşma hesabları” hesabı			
Debet		Kredit	
Müxəbirləşən hesabın №-si	Məbləğ, manatla	Müxəbirləşən hesabın №-si	Məbləğ, manatla
		01.01.2022 qalıq	0
	0		
	0		
Dövrüyyə	0	Dövrüyyə	0
		01.02.2022 qalıq	-

Kapitalın uçotu modul-1: Baş Kitab-hesab vərəqəsi

Şəkil 3. “Şahvəlli” MMC-də nizamnamə kapitalının uçotu üzrə quraşdırılmış hesab vərəqələrinin şablon formaları

Müəllif tərəfindən yaradılmış “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulundan çəkilmişdir.

nömrələri və məbləğlər üçün 2 sütun ayrılmışdır. Sütunlarda aktivləşdirilmiş elektron xanalar müvafiq hesablar üzrə ilk və son qalıqların, təsərrüfat əməliyyatlarının və dövrüyyələrin məbləğlərinin əks etdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Aktivləşdirilmiş asılı xanalarda informasiyalar belə formalaşdırılır: 1) ilk qalıq məbləği icraçı mühasib tərəfindən klaviatura vasitəsi ilə daxil edilir; 2) təsərrüfat əməliyyatlarına aid informasiyalar (müxəbirləşən hesabın nömrəsi və məbləğ) qoyulmuş düstur əsasında memorial orderdən avtomat rejimdə köçürülür; 3) son qalığın məbləği modul müəllifi tərəfindən qoyulmuş düstur əsasında avtomat rejimdə hesablanır.

“Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulunda yerləşdirilmiş dördüncü şablon forma dövrüyyə-qalıq cədvəlinin şablon formasıdır. Məlumdir ki, dövrüyyə-qalıq cədvəli çoxsaylı hesab vərəqələrində əks olunmuş mühasibat hesabları üzrə dövrüyyə və qalıq məbləğlərinin yığcam şəkildə bir cədvəldə yerləşdirilərək, onların sistemləşdirilməsi, nəzarətədiçi yekun məbləğlərinin hesablanması və bərabərliklərin təmin edilməsinə əminlik yaradaraq, mühasibat balansının tərtib edilməsi üçün hazırlıq görülməsi məqsədi ilə nəzərdə tutulmuşdur. Burada yaradılan elektron dövrüyyə-qalıq cədvəlinin şablon forması da bu tələblərə uyğun tərtib edilmişdir. Elektron dövrüyyə-qalıq cədvəlinin şablon forması aşağıdakı şəkildə əks olunmuşdur (Bax: Şəkil 4):

“Şahvəlli” MMC-nin 2022-ci ilin yanvar ayına aid kapital hesabları üzrə dövrüyyə-qalıq cədvəli
(manatla)

Hesab №	Hesabın adı	01.01.2022 tarixinə		Yanvar 2022 dövrüyyə		01.02.2022 tarixinə	
		Debet	Kredit	Debet	Kredit	Debet	Kredit
1	2	3	4	5	6	7	8
111	Torpaq, tikili və avadanlıqlar	0		0	0	0	
223	Bank hesablaşma hesabları	0		0	0	0	
301	Nizamnamə (nominal) kapitalı		0	0	0		0
302	Nizamnamə (nominal) kapitalının ödənilməmiş hissəsi	0		0	0	0	
X	CƏMİ:	0	0	0	0	0	0

Şəkil 4. “Şahvəlli” MMC-nin 2022-ci ilin yanvar ayına aid kapital hesabları üzrə quraşdırılmış elektron dövrüyyə-qalıq cədvəlinin şablon forması

Müəllif tərəfindən yaradılmış “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulundan çəkilmişdir

Şəkil 4-də göründüyü kimi, elektron dövryyə-qalıq cədvəlinin şablon formasında 8 sütun və 9 sətirdə 75 elektron xana yerləşdirilmişdir ki, onlardan da 42 xana asılı, 33 xana isə sərbəst xanalardır. Cədvəlin başlıq sətirində hesabın nömrəsi və adı, 1 yanvar 2022-ci il tarixinə debet və kredit qalıqları, 2022-ci ilin yanvar ayı üçün debet və kredit dövryyələri, həmçinin, 1 fevral 2022-ci il tarixinə debet və kredit qalıqlarına aid olan sütunlar təyin edilmişdir. Burada 1-2-ci sütunlarda hesabların nömrələri və adları klaviaturadan daxil edilir, 3-8-ci sütunlara aid olan xanalarda isə ayrı-ayrı hesablar üzrə qalıqların və dövryyələrin məbləğ informasiyaları müəllif tərəfindən qoyulmuş düsturlar üzrə müvafiq hesablara dair hesab və rəqəmlərindən avtomat rejimdə gətirilir. Cədvəlin sonuncu “Cəmi” sətirindəki məbləğlər müəllif tərəfindən qoyulmuş düsturlar əsasında avtomat rejimdə hesablanır.

“Kapitalın rəqəmsal uçuğu” modulunda yerləşdirilmiş beşinci şablon mühasibat balansının şablon formasıdır. Məlumdur ki, mühasibat balansı dövryyə-qalıq cədvəlində əks olunmuş sintetik hesablar üzrə dövrün sonuna olan qalıq informasiyaları əsasında formalaşdırılır. Bu zaman dövrün sonuna debet qalıqları olan hesabların nömrələri, adları və qalıq məbləğləri mühasibat balansının aktiv tərəfinə, kredit qalıqları olan hesabların nömrələri, adları və qalıq məbləğləri isə passiv tərəfinə köçürülür. Burada yaradılan elektron mühasibat balansının şablon forması da bu tələblərə uyğun tərtib edilmişdir. Elektron mühasibat balansının şablon forması aşağıdakı şəkildə əks olunmuşdur (Bax: Şəkil 5):

“Şahvəlli” MMC-nin 01 fevral 2022-ci il tarixinə mühasibat balansı					
(manatla)					
Aktiv			Passiv		
№	Adı	Məbləği	№	Adı	Məbləği
1	2	3	4	5	6
111	Torpaq, tikili və avadanlıqların dəyəri	0	301	Nizamnamə (nominal) kapitalı	0
223	Bank hesablaşma hesabları	0			
	Balans:	0		Balans:	0

Şəkil 5. “Şahvəlli” MMC-nin 01 fevral 2022-ci il tarixinə elektron mühasibat balansının şablon forması

Müəllif tərəfindən yaradılmış “Kapitalın rəqəmsal uçuğu” modulundan çəkilmişdir.

Şəkil 5-də göründüyü kimi, elektron mühasibat balansının şablon formasında 6 sütun və 7 sətirdə 38 elektron xana yerləşdirilmişdir ki, onlardan da 20 xana asılı, 18 xana isə sərbəst xanalardır. Cədvəlin başlıq hissəsini təşkil edən 3 sətirdə olan informasiyalar, həmçinin də yekun sətirdə görünən 2 ədəd “Balans” sözü klaviaturadan daxil edilmiş, asılı xanalardan ibarət olan növbəti 3 sətirdə isə informasiyalar müəllif tərəfindən qoyulmuş düsturlar vasitəsi ilə dövryyə-qalıq cədvəlindən avtomat rejimdə gətirilir. Cədvəlin sonuncu “Balans” sətirindəki məbləğlər qoyulmuş düsturlar əsasında avtomat rejimdə hesablanır.

“Kapitalın rəqəmsal uçuğu” modulunda yerləşdirilmiş altıncı və yeddinci şablonlar müəssisənin maliyyə hesabatlarının şablon formalarıdır. Burada yalnız kapital informasiyalarının əks olunduğu maliyyə hesabatlarından lazım olan fraqmentlər göstərilir [8; 9;]. Ona görə ki, həmin maliyyə hesabatlarının həcmi çox böyükdür və onları monitorda bütövlükdə əlverişli şəkildə əks etdirərək şərh etmək çətindir.

Altıncı şablon Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın şablon formasıdır. Elektron Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın şablon forması aşağıdakı şəkildə əks olunmuşdur (Bax: Şəkil 6):

Məlumdur ki, Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatı tərtib etmək üçün mühasibat balansında əks olunmuş informasiyalardan istifadə edilir. Bu zaman əvvəlcə maliyyə hesabatının blank formasına uyğun olan forma yaradılır, sonra isə onun müvafiq xanalarında 2 ədəd başlıq sətirinə aid olan

informasiyalar, həmçinin də hesabat maddələrinin nömrə və adları klaviaturadan daxil edilir. Şəkil 6-da görüldüyü kimi, burada yaradılmış Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın cədvəl hissəsində 5 sütun və 9 sətirdə 45 elektron xana yerləşdirilmişdir ki, onlardan da yalnız 2 ədəd xana asılı, qalan 43 xana isə sərbəst xanalardır. Hesabat maddələrinin məbləğlərinin yerləşdirilməli olduğu asılı xanalarda əks etdiriləcək informasiyaların mühasibat balansından gətirilməsini təmin edən düsturlar qoyulur (*burada yalnız 1 xanada belə düstur qoyulmuşdur*). Kapitalın cəmi məbləğinin əks etdirildiyi xanada isə müvafiq informasiya müəllif tərəfindən qoyulmuş düstur vasitəsi ilə avtomat rejimdə hesablanır. Burada yaradılan elektron Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın şablon forması bu tələblərə uyğun tərtib edilmişdir.

"Şahvəlli" MMC-nin 01 fevral 2022-ci il tarixinə Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatından çıxarış ("Kapital" bölməsi)				
Ölçü vahidi: manat				
Bölmə/ Maddə №-si	Bölmə/Maddələrin adı	Uçot siyasəti və izahlı qeydlərin	Hesabat dövrü üzrə	Əvvəlki dövr üzrə
1	2	3	4	5
3	Kapital			
30	Ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapital		0	
31	Emissiya gəliri			
32	Gerilənmiş kapital (səhmlər)			
33	Kapital ehtiyatları			
34	Bölişdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)			
	CƏMI KAPITAL		0	

Şəkil 6. “Şahvəlli” MMC-nin 01 fevral 2022-ci il tarixinə Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatından çıxarış (“Kapital” bölməsi)

Müəllif tərəfindən yaradılmış “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulundan çəkilmişdir.

Yeddinci şablon Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatın şablon formasıdır. Məlumdur ki, Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatı tərtib etmək üçün kapitalın sintetik uçotunun əks olunduğu müvafiq ledcer hesablarının informasiyalarından istifadə edilir. Burada da əvvəlcə müvafiq maliyyə hesabatının blank formasına uyğun olan forma yaradılır, sonra isə onun müvafiq xanalarında başlıq hissəyə və hesabat maddələrinə aid olan xanalarda informasiyalar klaviaturadan daxil edilir. Elektron Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatın şablon forması aşağıdakı şəkildə əks olunmuşdur (Bax: Şəkil 7):

"Şahvəlli" MMC-nin 01 fevral 2022-ci il tarixinə Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatı (Əvvəlki ilə aid hissə ixtisar edilmiş formada)											
	Uçot siyasəti və izahlı qeydlər №-si	Ödənilmiş nizamnamə kapitalı	Emissiya gəliri	Geri alınmış kapital (səhmlər)	Kapital dəyişmələri					Bölişdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)	Cəmi
					Yeni formadan qaynaqlanan dəyişikliklər üzrə	Müəssisənin əvvəlki dövrə üzrə	Qərar qəbul edilmiş dəyişikliklər üzrə	Nizamnamə üzrə	Digər		
Əvvəlki hesabat dövrünün əvvəlində olan qalıq		0									
Əvvəlki hesabat dövrünün sonunda qalıq		0									
Hesabat dövründə uçot siyasətində dəyişikliklər və ya əhəmiyyətli səhvə təvədi bağlı düzəlişlər											
Səhmlərin düzəldilməsindən sonra hesabat dövrünün əvvəlində qalıq		0									
Hesabat dövründə xüsusilə əhəmiyyətli											
Mülkiyyətçilərin kapital qoyuluşları		0									
Mülkiyyətçilərin arasında kapitalın bölüşdürülməsi (dividendlər)											
Gerilənmiş kapital (səhmlər) üzrə əsaslı dəyişikliklər											
Kapitalın maddələrinin arasında köçürmələr											
Sair məqam gəlir											
Hesabat dövrü üzrə kapitalda dəyişikliklərin cəmi		0									
Hesabat dövrünün sonunda qalıq		0									

Şəkil 7. “Şahvəlli” MMC-nin 01 fevral 2022-ci il tarixinə Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatından çıxarış (Əvvəlki ilə aid hissə ixtisar edilmiş formada)

Müəllif tərəfindən yaradılmış “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulundan çəkilmişdir.

Şəkil 7-də göründüyü kimi, burada yaradılmış Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatın cədvəl hissəsində 12 sütun və 13 sətirdə 157 elektron xana yerləşdirilmişdir ki, onlardan da yalnız ödənilmiş nizamnamə kapitalına aid olan 6 ədəd xana asılı, qalan 151 xana isə sərbəst xanalardır. Hesabat maddələrinin məbləğlərinin yerləşdirilməli olduğu asılı xanalarda əks etdiriləcək informasiyaların müvafiq ledcer hesablarından gətirilməsini təmin edən düsturlar qoyulur (*burada yalnız ödənilmiş nizamnamə kapitalına aid olan sütunda düsturlar qoyulmuşdur*). Kapitalın cəmi məbləğinin əks etdirildiyi xanada isə müvafiq informasiya müəllif tərəfindən qoyulmuş düstur vasitəsi ilə avtomat rejimdə hesablanır. Burada yaradılan elektron Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatın şablon forması bu tələblərə uyğun tərtib edilmişdir.

Qeyd edək ki, istər Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat olsun, istərsə də Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat, burada verilmiş bu elektron hesabat formalarında yalnız kapitalın uçotu vasitəsi ilə formalaşan hissələr modula daxil edilərək, şərh edilmişdir. Burada nümayiş etdirilən modellərdən istifadə etməklə, müəssisənin mühasibat uçotunun bütövlükdə işlənməsini təmin edə bilən bir və ya bir neçə elektron mühasibat uçotu modulları yaradıla bilər. Onun həcmnin çox böyük olacağı səbəbindən, belə bir layihənin bu tədqiqat işində bütövlükdə şərh edilməsi məqsədəuyğun hesab edilmir.

Mühasibat uçotu informasiyalarının alqoritmik işlənməsi düsturları. Yuxarıda göstərilən şablon formalarda kapitalın uçotu proseslərinin ardıcıl şəkildə yerinə yetirilməsi üçün modula daxil ediləcək informasiyaların mühasibat qaydasında avtomatik işlənməsi alqoritmlərini özündə ehtiva edən düsturlar müəyyən edilməli və onların hər biri şablon formaların müvafiq xanalarına yerləşdirilməlidir. Burada istifadə edilən düsturlar müxtəlif xarakterik xüsusiyyətlərə malik olurlar. Mühasibat uçotu məsələlərində ünvan tanıtmaqla köçürtmə düsturlarından və riyazi hesablama düsturlarından daha çox istifadə edilir. Ünvan tanıtmaqla köçürtmə düsturları hər hansı bir seçilmiş xanaya başqa bir ünvanda yerləşən xanada əks olunan informasiyanın heç bir dəyişiklik edilmədən köçürdülməsinə xidmət edən alqoritm hərəkətə gətirir. Elektron mühasibat uçotu modullarının qurulmasında müxtəlif tipli ünvan tanıtmaqla köçürtmə düsturlarından istifadə edilə bilər. Bunlardan daha çox istifadə edilən düstur tipləri aşağıdakılardır:

1) informasiyaların bir Excel vərəqəsi daxilində yerləşən elektron yuvaların birindən digərinə köçürdülməsinə təmin edən düsturlar;

2) informasiyaların eyni fayl daxilində olan başqa bir Excel vərəqəsindən köçürdülüb, digər vərəqədəki müəyyən edilmiş elektron xanaya gətirilməsini təmin edən düsturlar;

3) informasiyaların başqa Excel faylında yerləşən vərəqədən köçürdülüb, digər bir fayldakı müəyyən olunmuş elektron xanaya gətirilməsini təmin edən düsturlar.

Bu düsturların hər biri hər hansı bir uçot informasiyasının əks etdirilməsi üçün təyin edilmiş elektron xanaya həmin informasiyanın hansı ünvanda yerləşən elektron xanadan gətirilməli olduğunu əks etdirir. Bir Excel vərəqəsində yerləşən iki elektron xana arasında informasiyanın köçürülməsini təmin edən düsturun formatı belədir: “=D12”. Bu düstur yazıldığı xanada onunla eyni vərəqədə olan “D12” ünvanında, yəni “D” sütunu ilə 12-ci sətirin kəsişməsində yerləşən xanada olan informasiyanın heç bir dəyişiklik edilmədən köçürdülüb, gətirilməsini təmin edir. İnfomasiyaların eyni fayl daxilində olan başqa bir Excel vərəqəsindən köçürdülüb, digər vərəqədəki müəyyən edilmiş elektron xanaya gətirilməsini təmin edən düsturun formatı belədir: “=Mühasibat Balansı!G8”. Bu düstur yazıldığı xanada onunla eyni faylda olan “Mühasibat Balansı” adlandırılmış vərəqədəki “G8” ünvanında, yəni “G” sütunu ilə 8-ci sətirin kəsişməsində yerləşən xanada olan informasiyanın heç bir dəyişiklik edilmədən köçürdülüb, bu xanaya gətirilməsini təmin edir. Başqa Excel faylında yerləşən vərəqədən informasiyaların köçürdülüb, digər bir fayldakı müəyyən olunmuş elektron xanaya gətirilməsini təmin edən düsturun formatı belədir: “=[Kapitalın uçotu modulu-1.xlsx] Maliyyə vəziyyəti HH!\$D\$10”. Bu düstur yazıldığı xanada “Kapitalın uçotu modulu-1.xlsx” faylında olan “Maliyyə vəziyyəti HH” adlandırılmış vərəqədəki “D10” ünvanında, yəni “D” sütunu ilə 10-cu sətirin kəsişməsində yerləşən xanadakı informasiyanın heç bir dəyişiklik edilmədən köçürdülüb gətirilərək, əks etdirilməsini təmin edir.

Mühasibat uçotu məsələlərində istifadə edilən riyazi hesablama düsturları hər hansı bir seçilmiş xanaya başqa bir ünvanda yerləşən bir və ya bir neçə xanada əks olunan informasiyadan istifadə etməklə aparılan riyazi hesablamalardan alınmış informasiyaların əks etdirilməsinə xidmət edən alqoritmi hərəkətə gətirir. Bizim təqdim etdiyimiz elektron mühasibat uçotu modulunda cəmləmə düsturlarından istifadə edilmişdir ki, bunun da formatı belədir: “=CYMM(F7:F12)”. Bu düstur yazıldığı xanada həmin vərəqədəki “F” sütununda olan 7-ci sətirdən 12-ci sətirədək yerləşən 6 ədəd xanada əks etdirilmiş ədədlərin (bu halda məbləğlərin) cəminin yazılmasına xidmət edir.

Şablon formalarda informasiya mənbələrini əks etdirən düsturların yerləşdirilməsi nümunəsi aşağıdakı şəkildə öz əksini tapmışdır (Bax: Şəkil 8):

302№-li “Nizamnamə (nominal) kapitalının ödənilməmiş hissəsi” hesabı			
Debet		Kredit	
<i>Müxabirləşən hesabın №-si</i>	<i>Məbləğ, manatla</i>	<i>Müxabirləşən hesabın №-si</i>	<i>Məbləğ, manatla</i>
01.01.2022 qalıq	0		
= <i>'Memorial order'!</i> F7	= <i>'Memorial order'!</i> C7	= <i>'Memorial order'!</i> D8	= <i>'Memorial order'!</i> C8
		= <i>'Memorial order'!</i> D9	= <i>'Memorial order'!</i> C9
Dövriyyə	=D30+D31+D32	Dövriyyə	=F30+F31+F32
01.02.2022 qalıq	=D29+D33-F33		

Kapitalın uçotu modul-1: Baş Kitab-hesab vərəqəsi

Şəkil 8. “Şahvəlli” MMC-nin 2022-ci ilin yanvar ayına aid hesab vərəqələrindəki elektron xanalarda informasiya mənbələrini əks etdirən düsturların yerləşdirilməsi nümunəsi

“Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulu əsasında müəllf tərəfindən hazırlanmışdır.

Şəkil 8-də 302№-li “Nizamnamə (nominal) kapitalının ödənilməmiş hissəsi” hesabının Baş Kitabda olan vərəqəsinin formalaşdırılması üçün müəllif tərəfindən tərtib edilmiş düsturlar görünür. Düsturların yerləşdirildiyi asılı xanalar yaşıl rənglə, digərləri isə rəngsiz verilmişdir. Göründüyü kimi, hesabın debet tərəfində 2 xanada, kredit tərəfində isə 4 xanada informasiyalar “Memorial order” adlı vərəqədən gətiriləcək, dövriyyə və qalıq məbləğləri isə hesablama yolu ilə tapılacaqdır. Belə ki, hesabın debet tərəfində bir icmal müxabirləşmədə müxabirləşən hesabın nömrəsi “=’Memorial order’!F7” ünvanında, məbləğ isə “=’Memorial order’!C7” ünvanında yerləşən xanalardan gətiriləcəkdir. Kredit tərəfində isə iki icmal müxabirləşmədə müxabirləşən hesabların nömrələri “=’Memorial order’!D8” və “=’Memorial order’!D9” ünvanlarında, məbləğlər isə “=’Memorial order’!C8” və “=’Memorial order’!C9” ünvanlarında yerləşən xanalardan gətiriləcək, debet və kredit dövriyyələrinin məbləğləri müvafiq olaraq, bu vərəqədəki “D” və “F” sütunlarında olan 30, 31 və 32-ci sətirlərə düşən xanalarda əks etdirilmiş məbləğlərin cəmi kimi hesablanacaqdır.

Burada göstərilən düsturlar müvafiq xanalarda yerləşdirildikdən sonra 302№-li “Nizamnamə (nominal) kapitalının ödənilməmiş hissəsi” hesabının Baş Kitabda olan vərəqəsi avtomatik rejimdə aşağıdakı şəkildə göründüyü kimi formalaşacaqdır (Bax: Şəkil 9):

Şəkil 9-da göründüyü kimi, 302№-li “Nizamnamə (nominal) kapitalının ödənilməmiş hissəsi” hesabında bundan əvvəldə haqqında bəhs edilən düsturlarla hərəkət edən alqoritmlərin fəaliyyəti nəticəsində debet tərəfdə 301№-li “Nizamnamə (nominal) kapitalı” hesabı ilə müxabirləşməklə

500000 manat məbləğində bir icmal təsərrüfat əməliyyatı, kredit tərəfdə isə 223№-li “Bank hesablaşma hesabları” hesabı ilə müxabirləşməklə 400000 manat, 111№-li “Torpaq, tikili və avadanlıqların dəyəri” hesabı ilə müxabirləşməklə 100000 manat məbləğində iki icmal təsərrüfat əməliyyatı yer almışdır. Hesabın debet və kredit dövriyyələrinin məbləğləri 500000 manat olmaqla bir-birinə bərabər olmuş, ilk və son qalıqlar isə mövcud olmamışdır.

302№-li “Nizamnamə (nominal) kapitalın ödənilməmiş hissəsi” hesabı				111№-li “Torpaq, tikili və avadanlıqların dəyəri” hesabı			
Debet		Kredit		Debet		Kredit	
Müxabirləşən hesabın №-si	Məbləğ, manatla	Müxabirləşən hesabın №-si	Məbləğ, manatla	Müxabirləşən hesabın №-si	Məbləğ, manatla	Müxabirləşən hesabın №-si	Məbləğ, manatla
01.01.2022 qalıq	0			01.01.2022 qalıq	0		
301	500 000	223	400 000	302	100 000		
		111	100 000				
Dövriyyə	500 000	Dövriyyə	500 000	Dövriyyə	100 000	Dövriyyə	0
01.02.2022 qalıq	0			01.02.2022 qalıq	100 000		

Kapitalın uçotu modul-1: Baş Kitab-hesab vərəqəsi

Şəkil 9. “Şahvəlli” MMC-nin 2022-ci ilin yanvar ayına aid elektron hesab vərəqələrinin mühasibat qaydasında formalaşdırılması nümunəsi

Müəllif tərəfindən yaradılmış “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulundan çəkilmişdir.

Nəticə

Beləliklə, burada haqqında bəhs edilən və bir sıra informasiya işləmə imkanları nümayiş etdirilən “Kapitalın rəqəmsal uçotu” modulu müəssisədə kapitalın bütün tərkib hissələri üzrə baş vermiş təsərrüfat əməliyyatlarının elektron mühasibat uçotu rejimində uçota alınmasını, əlaqədar uçot registrlərinin tam avtomatlaşdırılmış rejimdə işlənməsini və maliyyə hesabatı formalarının yüksək keyfiyyətlə tərtib edilməsini təmin edir. Bu rəqəmsal mühasibat uçotu modulu digərləri ilə inteqrasiya olunmaqla, müəssisədə rəqəmsal mühasibat uçotunun qurulmasında müvəffəqiyyətlə istifadə edilə bilər. Bunun üçün mühasibat uçotunun ayrı-ayrı sahələrinə aid bu tipli rəqəmsal modulaların da işlənilib hazırlanması və onların birgə istismar edilməsi məqsəduyğun hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. “Qanun” Nəşriyyatı. Bakı, 2016.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. 2019-cu il 1 fevral tarixinədək edilmiş dəyişikliklərlə. Bakı, “BESTPACK” Mətbəəsi, 2019-cu il, 276 s.
3. “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 30 sentyabr 2002-ci il. <https://e-qanun.az/framework/1865>
4. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 4 may 2018. 27 s.
5. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 29 iyun 2004. 14 s.
6. İbadoğlu LTD. Mühasibat işi (normativ sənədlər toplusu). “Mühasibin kitabxanası” seriyasından. Bakı, “Elm və həyat” Nəşriyyatı, 1998. 393 s.
7. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının 30 yanvar 2017-ci il tarixli Q-01Nəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş və 18 oktyabr 2018-ci il tarixli Q-09Nəli Qərarı ilə dəyişiklik edilmişdir. 212 s.
8. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun Konsolidasiya edilmiş maliyyə hesabatları 31 dekabr 2021-ci il, 115 s. <https://www.socar.az/az/page/maliyye-hesabatları>

9. ARDNŞ-nin 31 dekabr 2019-ci il tarixinə konsolidasiya edilmiş maliyyə hesabatları. <http://www.socar.az/az/page/maliyye-hesabatları>
10. Məmmədova Ə.Ə., Məmmədov F.C. Makroiqtisadi göstəricilərin təhlilində Excel elektron cədvəli. Bakı, “Kooperasiya” Nəşriyyatı, 2002
11. Məmmədov S.M. Rəqəmsal maliyyə. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı-Gəncə, “Elm və Təhsil” Nəşriyyatı, 2022
12. Mehdiyev V.M. Milli mühasibat uçotu standartları və kompüter mühasibatı: mahiyyəti, formalaşdırılması və tətbiq edilməsi problemləri. Bakı, “SABAH” nəşriyyatı, 2014. 228 s.
13. Salahov Ə.S. Mühasibat uçotunun kompüterləşdirilməsi. “Azmühasib” mühasibat uçotu proqramları paketinin tətbiqi xüsusiyyətləri. Dərs vəsaiti. Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 2008. 236 s.
14. Salahov Ə.S., Mehdiyev V.M. Mühasibat uçotu. Dərslük. Bakı, “3 saylı Bakı mətbəəsi” ASC, 2016. 566 s.

Вугар Мухтар оглы Мехтиеv
Доцент кафедры “Бухгалтерский учет и аудит”
Азербайджанского Кооперативного Университета
кандидат экономических наук
vugarmehdiyev@yandex.ru

Вопросы организации цифрового учета капитала в коммерческих предприятиях

Резюме

Цель исследования - охарактеризовать современное состояние программного обеспечения цифрового учета и улучшить его за счет использования возможностей обработки информации программы Microsoft Excel, исследовать вопросы учета капитала на коммерческих предприятиях в «Модуле цифрового учета капитала».

Методика исследования основана на соответствующих положениях действующих нормативно-правовых материалов по вопросам формирования и учета капитала в предприятиях коммерческого типа, состоит в изучении современного положения в данном разделе бухгалтерской науки и разработке методики цифрового учета.

Прикладная значимость исследования заключается в том, что существуют возможности применения описанного в статье «Модуля цифрового учета капитала» на коммерческих предприятиях, а их внедрение в реальную экономику создают условия для ведения цифрового учета на предприятиях по современным стандартам.

Оригинальность и научная новизна исследования связана с первой разработкой представленной в статье методики цифрового учета капитала в данном контексте и представлением научному сообществу нового модуля цифрового учета.

Результаты исследования – внедрение «Модуля цифрового учета капитала» на коммерческих предприятиях может стать реальным вкладом в оцифровку бухгалтерской и финансовой отчетности в целом. Создание модулей такого типа, соответствующих разным разделам бухгалтерской науки и их интеграция могут быть успешно использованы при налаживании цифрового учета на предприятии.

Ключевые слова - *коммерческие предприятия, цифровая бухгалтерия, капитал, программное обеспечение.*

Mehdiyev Vugar Mukhtar oglu
Associate Professor of the "Accounting and Audit"
Department of the ACU,
Candidate of Economic Sciences
vugarmehdiyev@yandex.ru

Issues of organization of digital accounting of capital in commercial enterprises

Summary

The purpose of the research is to characterize the modern state of the digital accounting software and to improve it by using the information processing capabilities of the Microsoft Excel program, to investigate the issues of capital accounting in commercial enterprises in the "Capital digital accounting module" created by the author, and in this regard to show the ways of improvement of the relevant section of accounting.

The methodology of the research is based on the relevant provisions of the existing normative-legal materials on the formation and accounting of capital in commercial-type enterprises, it consists of examining the current situation in this section of accounting science and developing a digital accounting methodology of capital based on it.

The application importance of the research is that there are opportunities to apply the "Capital digital accounting module" described in the article in commercial enterprises, and their implementation in the real economy will create conditions for digital accounting in such enterprises according to modern standards.

The originality and scientific novelty of the research is related to the first time use of the methodology presented in the article on the digital accounting of capital in this context and the presentation of a new digital accounting module to the scientific community.

The results of the study – The implementation of the "Capital digital accounting module" in commercial enterprises can be a real contribution to the digitization of accounting and financial statements in general. The creation of modules of this type corresponding to different departments of accounting science and their integration can be successfully used in the establishment of digital accounting in the enterprise.

Key words: *commercial enterprises, digital accounting, capital, software.*